

מכתלי בית הדין

תשובות אקטואליות
בענייני חושן משפט

גיליון רס"א, תשפ"ד

משולחנו של הגאון
רבי מנחם מנדל
פומרנץ שליט"א
ריש מתיבתא 'עוז והדר'

החלפת יום עבודה שהתייגתה

(מאמר המשך משבוע שעבר)

גדרות הגבול, וטבחו באכזריות ביושבי הארץ. מובן מאליו שעם פרוץ המלחמה, בוטלה העבודה במפעל החקלאות הסמוך ליישובי הדרום. יהודה עדני נשאר בביתו עם יומו החופשי, ולא מילא את מקומו של שלומי. בערב התקיימה חגיגת בר המצווה לבנו של שלומי ביטון במתכונת צנועה ומצומצמת יותר, בצל הבשורות הקשות והכואבות.

למחרת, פנה שלומי ליהודה וביקש ממנו להשיב לו את 240 השקלים ששילם עבורו על ימי העיון, מאחר ולבסוף לא נצרך למלא את מקומו. אלא שיהודה לא היה בטוח שעליו להשיב את הכסף. התשלום ניתן לו על החלפת המשמרת, וכאשר בוטלה העבודה, הרוויח הוא את היום החופשי. שלומי, אמנם, לא תכנן לשלם כפול על ימי העיון, ובקושי על עצמו רצה לשלם לולא שכנועיו של יהודה. אולם לנוכח טענותיו, הסכים עם יהודה כי עליהם לפנות אל בית הדין ולקבל את פסק דינה של תורה.

ד. התנה עם פועל שיקבל חפץ מסוים בשכרו

הלכה נוספת העוסקת בעניינם של פועלים: פועל שהתנה עם מעסיקו שהתשלום יהיה בחפץ פלוני ולא בכסף, בתשובת מהר"ם מרוטנבורג (פראג סימן קסה) כתב בשם רבינו תם שיכול המעסיק לחזור בו ולשלם בכסף. והוכיח זאת מהמבואר בגמרא (עבודה זרה סג.) אודות מי שהבטיח חפץ פלוני עבור מלאכת עבירה, שהחפץ לא נאסר רק כיון שלא עשו בו קנין משיכה, ומבואר כי במקום שמועיל קנין כסף, וכגון בגוי שקונה מטלטלים בקניין כסף, החפץ נקנה. ולפי זה, כתב הקצות החושן (סימן שלב סק"ד)

נשמרה עמוק בתודעתו, והוא ידע היטב שאל לו לפספס את האירוע גם בפעם הזאת. בתיאוריו המתרפקים הצליח להלהיב את רוחו של שלומי ביטון, ידידו מן המפעל, שזו לו הפעם הראשונה להשתתפות בכינוס מסוג זה. אף על פי שמשכורתו של שלומי אינה גבוהה במיוחד, הוא השתכנע מיהודה כי השקעת מאתיים וארבעים השקלים משתלמת במיוחד ומצדיקה את התמורה. שיחתם של שלומי ויהודה התקדמה שלב, ושלומי עדכן את יהודה בחגיגות על שמחת בר המצווה של בנו היקר, קובי, המיועדת להיערך למזל טוב במוצאי אסרו חג של סוכות. לאחר לחיצות הידים הנרגשות והנהוני הראש הקדחתניים, ההזמנה הראשונית והמקדימה לשלב ההזמנה הכתובה והססגונית ותיאור האירוע לפרטיו, ביקש שלומי לקשור את תחילת השיחה לסופה, כשהוא פונה ליהודה בבקשה פשוטה: מאחר וביום אסרו חג חלה משמרתו שלו בעבודה במפעל, בו בזמן שעליו להתארגן ולהתכונן לערב הגדול כנדרש מאבי החתן, ומאחר ובלוח העבודה של יהודה רשום יום זה כיום חופשי, שמא יועיל יהודה להחליף את משמרות עמו ולהתייצב לעבודה ביום זה במקומו. לקראת הערב, יבוא על שכרו בארוחה דשנה שתוגש לפניו בבר המצווה, כמובן מלבד השכר על עבודתו, שישולם לו מיידית כבר כעת, בכך שהוא ישלם בעבורו את דמי ההרשמה לימי העיון. יהודה נענה בחפץ לב לבקשתו של שלומי, והבטיח להתייצב ביום המיועד, הן במשמרת במפעל, והן בחגיגת בר המצווה המשמחת שתיערך בערב של יום.

אתא ובא יום שמחת תורה תשפ"ד, ויושבי ארץ ישראל קמו ליום של דין קשה. ערבים ישמעאלים צמאי דם פרצו את

שבוע שעבר הבאנו את השאלה שנשאלה בבית הדין, עם סיפור המעשה, ותחילת הדיון והמשא ומתן ההלכתי, השבוע נמשיך ונסיים את היוצא להלכה ממה שנפסק בבית הדין, ונזכיר בקצרה שוב את דבר המעשה. במפעל החקלאות הגדול 'קטוף ואכול' שבדרום, עובדים מאות פועלים מרוצים. תנאי השכר והיחס מצוינים, ותושבים רבים מערי הדרום מצאו בו מקום עבודה נוח ונעים. בתחילת חודש אלול תשפ"ג, נערכו ימי עיון לכלל העובדים מטעם המפעל, בנושא החשוב והגורלי 'כיצד לשמור על טריותם של הפירות והירקות לאורך זמן'. טיפים והמלצות, פטנטים ורעיונות, שעתידים היו להתגלות על ידי מיטב האגרונומים והמומחים בשלל הרצאות מרתקות וצבעוניות. גם דיון ער סביב שולחן עגול יתנהל בין כלל העובדים, כשכל אחד שיש לו מה להוסיף מוזמן לפרוס את משנתו.

איש לא אבה לוותר על ימי העיון, שנערכו באוהלי ענק שהוקמו בשטח, מוקפים בחממות ובשדות טובלים בירק, מהם יוכלו לקטוף ולהגיש לשולחנות הניסויים, ולמשש בידים את פתרונות הקסם. תפריט הבריות הדיאטטי כלל מינים רבים של פירות האדמה, שחיבה יתירה נודעת להם במפעל 'קטוף ואכול', לצד שאר מאכלים מזינים ומועילים. גם פעילויות משחררות נכללו בתכניה, ובסך הכל, מדובר היה על יומיים גדושים ועמוסים, מעניינים ומרתקים. סכום ההשתתפות לכל עובד, לאחר סבסוד משמעותי, עמד על סך 240 שקלים בלבד.

יהודה עדני עובד במפעל 'קטוף ואכול' כבר כמה שנים, בהן נערכו כבר פעמיים ימי עיון מטעם המפעל. החוויה הנעימה

אם הבטיח לפועל קרקע בשכרו, יהיה חייב לתת לו את הקרקע, כי מאחר ששכר הפעולה היא כנתינת כסף, קרקע נקנית בכסף.

אך בדברי משפט (סימן שלו) דקדק מההלכה (שם סעיף א) שהשוכר את הפועל לעשות לו מלאכה, אינו יכול לומר לו טול את מה שעשית בשכרך. ומקור הדברים במסכת בבא מציעא (ק"ח.). וביאר רש"י (שם ד"ה אין שומעין) הטעם, משום שנאמר (ויקרא יט יג) 'לא תלין פעולת שכיר', ומשמע שחייב לתת לו מה שהתנה עמו, ובסתמא הרי זה כאילו התנה עמו לתת לו כסף. ומזה למד שנראה מדברי רש"י שאם התנה לתת לו חפץ מסוים, הרי שחייב לתת דוקא אותו החפץ, והרי זה שלא כשיטת רבינו תם.

ובחזון איש (אבן העזר סימן מד סק"א) הביא את דברי הרשב"א (קדושין סג.) שהביא את שיטת הירושלמי שפעולת פועל בעבור חפץ מסוים נחשבת כקנין חליפין, שעל ידי פעולתו קונה הפועל את החפץ המובטח לו בקנין גמור. אמנם הרשב"א (ע"ז סג.) הוכיח כרבינו תם מהגמרא בבבלי (ע"ז סג.) שהפועל אינו קונה את החפץ.

להלכה כתב רמ"א (סימן שלב סעיף ד) שבעל הבית שסיכם עם הפועל לתת לו חפץ מסוים, יכול לחזור בו ולתת לו כסף במקום החפץ, כשיטת רבינו תם שהובאה בתשובת מהר"ם.

ויתכן לחלק כי כאשר העבודה היא שנקבעה כאפותיקי מפורש, במות הפועל לא בטל החיוב לפרוע בעבודה זו, מה שאין כן כאשר קצב את שכרו של הפועל בחפץ, כשהחפץ נאנס אין כלפי הפועל חיוב פירעון אחר

ואמנם, כתב בקצות החושן (שם סק"ד) שאם בעל הבית רוצה לתת לפועל את החפץ, הפועל אינו יכול לתבוע שהוא רוצה כסף, שאף על פי שלגבי קנין כסף ההלכה היא (סימן קצח סעיף א) שבמקום שמעות אינן קונות גם הלוקח יכול לחזור בו ולתבוע את כספו שנתן למוכר והמוכר אינו יכול לכפות עליו לקחת את החפץ, זהו דוקא כשנתן לו כסף ממש שניתן להחזיר את הכסף ולהשיב את המצב לקדמותו, באופן זה הרשות בידי כל אחד מהצדדים,

המוכר או הקונה, לבטל את העסקה, אבל כאשר התמורה שהקונה שילם היא באמצעות פעולה שעשה לטובת הבעל הבית, שאת הפעולה לא ניתן להשיב, באופן שהמוכר [שהוא הבעל הבית בנידון דידן] רוצה לתת את החפץ בשכרו וכפי שהבטיח, אין הקונה [שהוא הפועל] יכול לתבוע ממנו דוקא ממון.

אלא שבאופן שהחפץ המדובר נשרף, מסתפק הקצות החושן האם ניתן לומר שהפועל הפסיד את שכרו מאחר והחפץ שנשרף הרי הוא שלו, או שבאופן כזה יהיה המעסיק חייב לשלם לו כסף. והעלה בדבריו שנראה שהמעסיק לו יכול לומר לפועל החפץ שלך נאבד, שהרי הטעם שהמעסיק לא חייב לתת דוקא את החפץ הזה כתבו הרא"ש והר"ן שהוא משום שחסר כאן משיכה בחפץ, ומאחר והלכה כרבי יוחנן (בבא מציעא מז:): שדבר תורה מעות קונות וחכמים הם שתקנו שלל משיכת החפץ לא קנה, גזירה שמא יאמר המוכר לקונה נשרפו חטיף בעליה, אם נאמר שהחפץ באחריות הפועל, לא יתכן שבעל הבית יוכל לסלק את הפועל במעות, שהרי בסיפור של הפועל, השכירות היא הכסף שדרכה הפועל קונה את החפץ, ואם ממילא יכול המוכר לומר לו שהחפץ שנשרף הוא שלו, שוב לא שייך טעם התקנה שלא יועיל הקנין, ואם אנו אומרים שיכול בעל הבית לסלקו במעות בגלל שלא מועיל כאן קנין כסף, בהכרח שאינו יכול לדחותו שהחפץ שלו הוא שנשרף [ועי"ש מה שהביא על כך בשם אחר].

לדברי הקצות החושן הפועל אינו יכול לחזור בו ולתבוע מעות עבור עבודתו במקום החפץ שסיכמו ביניהם, כי הכסף שנתן על החפץ, דהיינו הפעולה שעשה, אינו בר השבה, ואילו בעל הבית המעסיק יכול לחזור בו ולשלם בכסף במקום החפץ

שהבטיח.

בנתיבות המשפט (סימן שלב סק"ה) הביא את הספק של הקצות החושן באופן שהחפץ נשרף, וכתב (סימן רג סק"ז) שמלשוננו של הרמ"א שנקט שיכול לתת לו דמים, משמע שלכתחילה יכול לתת לו כסף, ואילו לפי דברי הקצות שהשכירות היא כקנין כסף, ודאי שלכתחילה אינו יכול לשלם לו בכסף, שהרי אע"פ שהדין בקניין מעות שניתן לחזור מכל מקום אסור לעשות זאת, והחזור בו הרי הוא ב'מי שפרע',

וכ"כ בקצות"ח (שם). ולכן ביאר הנתיבות שוודאי אם היה אומר לפועל שבתמורה למלאכה שיעשה יהיה החפץ שלו, הפעולה נחשבת כנתינת מעות על החפץ ולכתחילה יהיה אסור למעסיק לחזור בו והרי הוא במי שפרע, אלא שדברי הרמ"א עוסקים באחד שאמר שיתן את החפץ בשכרו ולא אמר שהחפץ יהיה שלו, וממילא אין כאן קנין מעות רק דברים שאמר 'אתן', והרי זה כאומר לחבירו שיפרע לו את חובו באפותיקי מפורש, שההלכה היא שיכול לסלקו במעות. ברם, לפי חילוק זה, המסקנה גם היא מתהפכת לאידך גיסא, כי מאחר שההבטחה של החפץ המסוים יש לה דין כמו אפותיקי מפורש, הרי שאם נשרף אותו החפץ, כותב הנתיבות (סימן שלב סק"ה) שבעל הבית יהיה פטור מלשלם לו, כמו בשטף נהר שדה אפותיקי, שההלכה היא שהמלוה הפסיד את חובו כנ"ל.

ממה שכתב הנתיבות כי כאשר סיכמו לפרוע מחפץ פלוני נעשה החפץ לאפותיקי מפורש, מבואר כדעת השער משפט שאם אמר לפרוע מממון החברה נעשה ממון החברה אפותיקי מפורש, ואין ממון הנאמן משועבד. אך קשה ממה שדייק המנחת פתים מהנתיבות לגבי בעל הבית שהקדים לשלם את שכר הפועל, וסיכמו שהפירעון יהיה מהעבודה, ומת הפועל קודם שסיים לעבוד, שהיורשים חייבים או לעבוד במקום המת או להחזיר את הקדמת השכר, ואין אומרים כי העבודה שהמת היה צריך לעשותה הייתה אפותיקי מפורש על חוב השכר.

ויתכן לחלק כי כאשר העבודה היא שנקבעה כאפותיקי מפורש, במות הפועל לא בטל החיוב לפרוע בעבודה זו, מה שאין כן כאשר קצב את שכרו של הפועל בחפץ, כשהחפץ נאנס אין כלפי הפועל חיוב פירעון אחר.

ולפי זה עולה כי דעת הנתיבות כדעת שער משפט. ולא עוד אלא שלדעת שער משפט דוקא כאשר יש אומדן ברור לומר כי הפירעון נקבע דוקא מממון זה, אנו אומרים שהוא נעשה לאפותיקי מפורש, וכגון בעני שביקש שלא יחול עליו כל חיוב, ולכן קבע שהפירעון יבוא דוקא ממעשר עני, או בנאמן של חברה שבוודאי לא קיבל על עצמו לפרוע מממון עצמו, אזי ממון החברה הוא אפותיקי מפורש. אבל בנתיבות כתב שאפילו בעל הבית שקצב חפץ, שאין לנו אומדן מפורש לומר שגם בדיעבד לא יקבל שכרו בממון אחר, מאחר ונקצב השכר בחפץ מסוים הרי זה אפותיקי מפורש שאין צריכים לפרוע לו מממון אחר. המורם מן הדברים שיש שלש דעות

בנידון זה: א. דעת שער משפט שאם יש אומדן שהמתחייב ביקש להגביל את ההתחייבות לממון מסוים, אפילו כשלא הזכיר בפירוש שזה יהיה אפותיקי מפורש, דינו כאפותיקי מפורש. ב. דעת הבית שלמה, שכל שלא הזכיר בפירוש שהחוב יהיה מוגבל לממון מסוים, אלא רק אמר שהפירעון יהיה מממון זה, נשאר חיוב לשלם גם מממון אחר. ג. דעת הנתיבות כי כל שבעל הבית קבע שהפירעון יהיה בחפץ

ובחזון איש (אבן העזר סימן מד סק"א) הביא את דברי הרשב"א (קדושין סג.) שהביא את שיטת הירושלמי שפעולת פועל בעבור חפץ מסוים נחשבת כקנין חליפין, שעל ידי פעולתו קונה הפועל את החפץ המובטח לו בקנין גמור. אמנם הרשב"א (ע"ז סג.) הוכיח כרבינו תם מהגמרא בבבלי (ע"ז סג.) שהפועל אינו קונה את החפץ

מסוים, אפילו שאין לנו אומדן מוחלט שהמתחייב ביקש להגביל שגם בדיעבד לא יפרע מממון אחר, נעשה אותו החפץ לאפותיקי מפורש. אמנם באופן שהפועל הוא שביקש ליטול שכרו דוקא מחפץ מסוים, נראה כי גם לדעת הנתיבות אין הפועל מוותר שלא להיפרע בדיעבד גם מכל שאר ממון בעל הבית.

ה. סיכום לפרוע באמצעות יום עבודה אם נחשב אפותיקי מפורש

כעת נברר את ההלכה בנידון דידן. אם יהודה היה מבקש משלומי שישלם עבורו על ימי העיון, והדרך בה ישיב לו את הכסף יהיה באמצעות מה שהוא יעבוד במקומו של שלומי, היה יהודה נחשב כלוה שאמר למלוה שהפרעון יהיה באמצעות מלאכה שיעשה תחתיו. באופן זה הראינו לדעת, כי לפי הנתיבות נחשב כאפותיקי מפורש שאם נשרף הפסיד את כספו. אך לפי הבית שלמה נחשב כדרך הפירעון לכתחילה, אבל בדיעבד לא הפסיד. גם לפי השער משפט הרי דוקא כאשר יש אומדן לומר שהמתחייב הסיר את החוב משאר כל ממנו אומרים שמה שנקבע לפירעון הוא אפותיקי מפורש, אבל לא כאשר רק מטעמי נוחות נקבע כי הפירעון יהיה מהעבודה שישלים יהודה במקום שלומי. ומאחר שנחלקו הפוסקים, יוכל יהודה לטעון 'קים

לי' כהנתיבות ולפטור את עצמו מלהחזיר את דמי הרישום ששלומי שילם בעדו. אלא שבסיפור שלפנינו נראה שגם הנתיבות מודה שאין העבודה במשמרת של שלומי נחשבת לאפותיקי מפורש, וזאת משום שדברי הנתיבות נאמרו דוקא כאשר המתחייב מצהיר מראש שהפירעון יהיה מחפץ פלוני, שאז ניתן לומר כי בא להקל על עצמו להגביל מראש את פירעון החוב דוקא מחפץ פלוני וכדין אפותיקי מפורש, ואילו בנידון שלנו סדר הדברים היה שונה. לא יהודה ביקש הלוואה והתנה להקל על עצמו להתחייב לפרוע דוקא מהעבודה אצל שלומי, אלא שלומי הוא שביקש מיהודה שיעבוד עבורו מאחר והוא לא יוכל לבוא ביום הבר מצווה, ובתמורה לכך הוא ישלם לו את דמי הרישום. נמצא שאין לנו ביקש להקל על יהודה הפועל שיפטור מלשלם באופן של אונס ביום העבודה, שהרי כל מה שסיים את הפירעון הוא רק כדי שיעשה את העבודה במקומו, אך גם אם יארע אונס לא מחל על כספו אלא השאיר את החיוב של יהודה להשיב את תשלום ימי העיון בדמים.

וזה דבר המשפט

• לוח שהעמיד למלוה חפץ או נכס 'אפותיקי' כאמצעי לפירעון, נחלקו הפוסקים אם יכולים הלוה או המלוה לחזור בהם ולפרוע בדרך אחרת. ומכל מקום, כאשר החפץ המדובר נשרף, לא הפסיד המלוה. אלא אם כן עשו את החפץ המדובר 'אפותיקי' מפורש, שהתנו שלא יהא פרעון אלא מזה, שאז המלוה והלוה אינם יכולים לפרוע בדרך אחרת, ואם החפץ נשרף פטור הלוה. • כאשר סיכמו המלוה והלוה ביניהם שהפירעון יהיה בחפץ מסוים, אך לא הדגישו שיהיה רק מזה:

לדעת השער משפט כאשר יש אומדן ברור שהמתחייב הגביל את ההתחייבות דוקא לממון זה, אפילו אם לא אמר בפירוש שלא יהיה פירעון אלא מממון זה, הרי זה כאפותיקי מפורש. אך לדעת הבית שלמה דוקא כאשר מתנים בפירוש נעשה אפותיקי מפורש. והמנחת פתים הראה כי במחלוקת זו כבר נחלקו הראשונים. ואילו בנתיבות מבואר שאפילו שאין אומדן מוחלט שהמתחייב הגביל את ההתחייבות לממון שסוכם כפירעון, מאחר והטיל את הפירעון על ממון מסוים הוא נעשה כאפותיקי מפורש.

• מעסיק שהבטיח לפועל שיקבל בשכרו חפץ מסוים, להלכה יכול המעסיק יכול לחזור בו ולשלם לו כסף על עבודתו. לשיטת הקצות השכירות היא כמו קנין כסף שלא חל, ולכן יכול לחזור בו אחרי שיקבל על עצמו קללת מי שפרע. הנתיבות כתב כי כל זה דוקא כאשר סוכם ברור כי החפץ נקנה בתמורה לעבודה, אבל כאשר סיכמו על סכום שכר ורק שהמעסיק הוסיף שהוא יפרע בחפץ פלוני, החפץ נחשב כאפותיקי מפורש. ולפיכך נשרף החפץ, לפי הקצות חייב לשלם בדמים אחרים שהרי לא הצליח לקנות את החפץ בתמורה לעבודה שאינה אלא קניין כסף, אבל באופן של הנתיבות שהוא כאפותיקי מפורש המלוה הפסיד.

• בנידון דידן לדעת הבית שלמה בכל אופן שלא סוכם בפירוש, אין דין יום המשמרת של שלומי כדין אפותיקי מפורש. גם לדעת שער משפט כיון שאין אומדן ברור לומר כי יהודה הגביל את חוב הפירעון ליום זה אינו כאפותיקי מפורש. אך גם לדעת הנתיבות שכל שהמתחייב הגביל את הפירעון הרי זה אפותיקי מפורש, בנידון דידן המעסיק הנותן הוא שקבע את הפירעון ביום המשמרת מטעמו הוא, אך אין סיבה לתלות שכוונתו הייתה להקל על יהודה המתחייב שלא יהיה חייב לשלם באופן אחר אם יאנס אותו היום.

• אמנם, במקרה שיהודה הוא שהיה פונה לשלומי בבקשה שישלם את דמי הרישום עבורו והוא יפרע לו באמצעות עבודתו ביום פלוני, היה יהודה יכול לומר 'קים לי' כשיטת הנתיבות שאותו היום היה אפותיקי מפורש, ובנאנס אותו היום, הרי הוא פטור מלשלם בדמים או ביום אחר.

